

Plek zonder weerga

Haarlemmerpoort is weer toe aan renovatie.

Op 8 mei 1896 fotografeerde Jacob Olie de Haarlemmerpoort vanuit de Korte Marnisstraat.

TEXT Diet Scholten

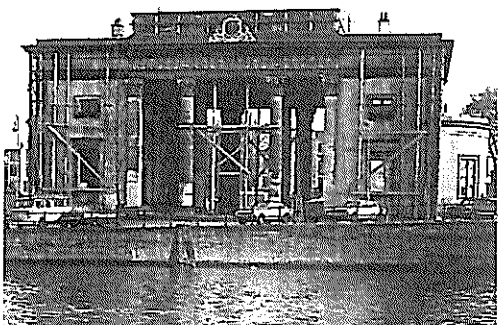
De Haarlemmerpoort? "Lomp", vond een waarnemer al in 1844, vlak na de bouw. De kritiek is nooit meer weggeweest: een ratjetoe van bouwstijlen, onzorgvuldig neergezet, een naargeestig hekwerk dat de levendige Haarlemmerdijk afsluit. Maar sloopplannen werden nooit doorgezet. En nu valt Amsterdams laatste stadspoort niet meer weg te denken. Het kan verkeren. Wel is er opnieuw gesteggel over de bestemming.

Groter kan het contrast met de foto van Jacob Olie uit 1896 bijna niet zijn. Het zijn de jaren zeventig: een donkergrijze Haarlemmerpoort staat in de stutten, om de ronde uitbouwen zijn stalen kabels gespannen. Het gebouw is verwaarloosd, wordt bewoond door enkele oudere echtparen en een grote hoeveelheid duiven. De poort staat leliedijk weg te rotten. Als op 26 mei 1978 de rechtervleugel wordt gekraakt, komt er een ommekeer: het gebouw staat ineens op de politieke agenda. Dat is – naast woonruimte – ook precies de bedoeling van de krakers. Wijkcentrum Gouden Reael geeft steun en ook de buurt sympathiseert met de actie. Er is inmiddels verzet tegen de plannen van de gemeente met de destijds flink ontakelde buurt. De sloop van de Haarlemmerhouthuizen was in 1971 voltooid; wat daar restte was niets dan een kale vlakte.

Frans Rein Jurrema, een van de vier krakers van het eerste uur: "Met de kraakgroep Staatsliedenbuurt hadden we het tijdstip zo gepland, dat de grote fietsdemonstratie van 'Amsterdam fiets!' langs

Troosteloos en in staat van ontreding. Eind jaren zeventig en begin jaren tachtig luidden de noodklok over de vervallen Haarlemmerpoort. De klok bovenin had alle reden om stil te staan op 12.00 uur. Enkele jaren later (in 1984) begon de restauratie.

FRIVÉCOLLECTIE

zou komen als we de spandoeken utrolden. Daarmee hadden we meteen veel publiciteit te pakken. Ik was als eerste binnen. Het was een grote hal, de vloeren waren eruit op een kleine rand na waar je net kon staan. Het zwerende deel was onbewoonbaar. Tegen de politie die poolshoogte kwam nemen zeiden we: 'Hier wonen wij'. We moesten er uit. Maar toen zij vertrokken, zijn we op-nieuw naar binnen gegaan en gebleven.' Daarna begon het grote opknappen: vloeren leggen, elektra en riool aanleggen, duivenpoep verwijderen en op de enorme zolder een aantal kamers inbouwen. De gemeente was officieel de eigenaar, maar liet de daaropvolgende jaren niets van zich horen.

Lappen en spiegels

Wie waren de bewoners en gebruikers? In de linkervleugel eenhoog woonde sinds begin jaren zestig het echtpaar Schmidt, dat voor de aanleg van de IJtunnel zijn huis op Rapenburg had moeten verlaten. Op de begane grond had kunstenaar Jenny Hazenberg van de gemeente een werkruimte gekregen voor Stichting Para. De hieraan

Muren van 1.10 meter dik

verbonden kunstenaars maakten deel uit van de alternatieve scene in de jaren zeventig. Met lappen, spiegels, licht en geluid schiepen zij 'droomruimtes en sprookjespaleizen'. Ook de onderdoorgang van de poort werd door hen onderhanden genomen. Hazenberg en haar Mexicaanse vriend Chico waren destijds bekende verschijningen: zij liepen op hoge, zilverkleurige platenzolen en in gewaden met engelenvleugels door de stad. De krakers woonden in het rechterdeel en op de zolder van het gebouw. In hun kielzog kregen een zeefdrukkerij, het woonsprekuur Haarlemmerbuurt en het kraakpandenoverleg er eveneens onderdak. En er was een oefentruimte voor groepjes.

In 1986 blikte de dan 80-jarige Leo Schmidt nog eens terug op zijn woongeschiedenis in de poort. 'Toen we naar de Haarlemmerpoort verhuisden was het de naam woning niet waard. Maar het was groot en had een authentieke sfeer. (...) Ik vond het fantastisch dat die krakers erin kwamen. Eerst woonden ze niet aan mijn

Wonen in de poort na de kraak in 1978.

FRIVÉCOLLECTIE

Wonen in de poort anno 2012. JIM ZEUSFOR

kant, maar later zijn ze via het dak naar mijn vleugel gekomen. Van twee woningen hebben ze er wel acht gemaakt en gedeeld met andere krakers. Het zijn hele fijne jongens waar je goed mee kon praten.'

De Haarlemmerpoort was slechts één van de vele kraakpanden in de stad;

naar schatting telde Amsterdam in 1981 zo'n 9.000 krakers. Begin jaren tachtig begon de gemeente kraakpanden aan te kopen en zo te legaliseren om er jongeren – vaak waren dat de oorspronkelijke krakers – te huisvesten. Een financiële stimulans hiervoor was dat de landelijke HAT-regeling voor jongerenhuisvesting vanaf 1980 ook van toepassing was op kraakpanden.* In totaal kocht de gemeente 200 kraakpanden aan.

Bijzondere woonplek

De Haarlemmerpoortbewoners werden om de tafel genoemd met monumentenzorg en de afdeling stadsvernieuwing volkshuisvesting. Zij hadden de eerste keus welke architect de restauratie zou uitvoeren. Het werd architectenbureau Hubers en De Boer. Maarten de Boer: 'Ze vroegen ons ook omdat wij de kraakwereld kenden; zelf woonde ik in een kraakpand op de Nieuwmarkt. Ik was nog echt een jonkie, de Haarlemmerpoort was mijn tweede opdracht.

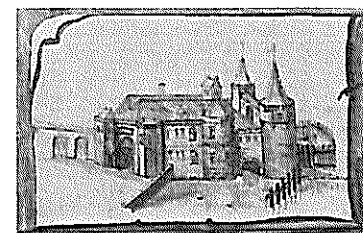
De vijfde poort in successie

De officiële naam is Willemspoort, maar de Amsterdammers noemen de poort op het Haarlemmerplein sinds jaar en dag de Haarlemmerpoort. Het huidige poortgebouw is de vijfde poort die in de loop der eeuwen aan de Haarlemse kant van de stad gebouwd werd. Bij elke stadsuitbreiding schoof hij naar het westen op. De eerste poort verrees bij de Martelaarsgracht en werd in 1506 afgebroken. De tweede, een hoger en steviger exemplaar met vier ronde torens, stond aan het einde van de Korte Nieuwendijk en werd door de stadsmuur met de Haringpakkerstoren verbonden. In 1593 werd om de Herengracht – de toenmalige stadsgracht – een aarden wal met houden stadspoorten gelegd. Waar nu de Herenmarkt is kwam de derde Haarlemmerpoort te staan, met twee ophaalbruggen en een hamei (voortpoort). In 1612 werd hij alweer gesloopt.

In 1615 kwam op ongeveer de plek van de huidige poort de vierde Haarlemmerpoort, naar een ontwerp van Hendrick de Keyser. Het was een fraai gebouw van blauwe arduinsteen, de laatste versie met een echte verdedigingsfunctie. Aan de veldzijde werd het gebouw beschermd door twee bolwerken en de Singelgracht. De brug over de Singelgracht en de doorgang vertoonden een bocht, zodat er van buitenaf niet de stad in kon worden geschoten. In 1837 werd dit poortgebouw wegens bouwvalligheid gesloopt.

Een triomfboog

Drie jaar later verrees naast de plaats van de oude poort het huidige gebouw, naar een ontwerp van Cornelis Alewijn, destijds hoofd van Stads Publieke Werken. Het kloek neoclassicistische gebouw bestaat uit een "corinthische zuilengang, geflankeerd door gepleisterde vleugelspoortgebouwen die opzij elk een half-ronde uitbouw hebben. Het fries is rijk gedecoreerd met een aan de keizerlijke Romeinse architectuur ontleend siemotief", aldus d'Ailly in zijn *Historische Gids van Amsterdam*. Op 29 november 1840 werd de Willemspoort ingewijd, als een "arc de triomphe" voor koning Willem II, die daags zijn inhuldiging zou beleven. Het *Algemeen Handelsblad* van die dag bericht: 'Even buiten de Haarlemmerpoort, welke opening voor deze plechtige gelegenheid was voorbehouden, en die ter herinnering daaraan den naam van Willems-

De tweede Haarlemmerpoort stond (vansf 1480) heel ergens anders dan nu: op de Haarlemmerlois bij de Korte Nieuwendijk. De tekening toont de situatie in 1544.

STADSARCHIEF AMSTERDAM

De vierde Haarlemmerpoort (1615-1839) van Hendrick de Keyser, zoals Reiner Vinkeles haar zag in 1766 vanaf de veldzijde. STADSARCHIEF AMSTERDAM

poort vertregen heeft, werd Z.M. door den Heer Burgemeester en Wethouders (...) hartelijk en roetend toegesproken." Het muziekkorps van de Amsterdamse Schutterij heft het Wilhelmus aan en er wordt een lange stoet ("trein") gevormd. 'Ternaauwerd had Z.M., met den nu samengestelde trein, den Haarlemmerdijk bereikt, of van alle zijden weergalmd de lucht van het: Leve de Koning! Leve Willem II.' Hoofdpersoon van de openingsdag was duidelijk de koning en niet de nieuwe poort; onderaan het artikel vermeldt de verslaggever nog even dat die een "prachtig aanzien" bood. Het gebouw wordt accijnskantoor en huisvest de commiesen die de stedelijke belastingen moeten innen. In 1866 verdwijnt de accijnz en daarmee deze bestemming. De brug wordt dan verplaatst naar de zuidzijde, waarmee de doorgang doodloopt op de Singelgracht en de poortfunctie verdwijnt. Het gebouw komt als het ware in een uithoek te staan. Vanaf die tijd is er regelmatig sprake van plannen om de Haarlemmerpoort te slopen. Dat gebeurt uiteindelijk niet dankzij een combinatie van bestuurlijke weifelmoedigheid, geldmoed en verzet van heemschutverenigingen en burgers.

Van feestelijke opening (1840) naar feestelijke opening (1985)

1840: 29 november feestelijk opening ter ere van koning Willem II; bestemming: accijnzbureau
1866: gemeenteverhuizing wordt afgeschaft; poortfunctie vervrijnt door verplaatsing brug
1877: rechtervleugel in gebruik genomen als brandweerkazerne
1889: gemeenteraad besluit tot sloop; er wordt geen onderhoud meer gepleegd
1900: gemeenteraad besluit dat

de poort behouden blijft; tot 1961 is de linkervleugel in gebruik als politiepost met twee cellen
1966: in verband met een nieuwe radiaalweg langs de spoortlijn naar Haarlem moet de poort verplaatst naar de ingang van de Haarlemmerdijk; dit roept verzet op bij oudheidkundige verenigingen en blijkt bovendien te duur
1972: diverse gebruikers, zoals politie (opslagruimte), Grondbe-

drijf Publieke Werken en zeven bewoners, o.a. in de bedrijfswooning; de kelder is bestemd als schuilkelder (met BB-bordje)
1975: gemeenteraad besluit tot restauratie
1976-1977: getouwtrek over de financiering; B&W besluiten tot een 'omprestatuuratie'; de poort staat dan al meer dan tien jaar in de stutten
1978: rechtervleugel van de

poort wordt gekraakt
1982: op de gemeentebegroting voor 1983 wordt f 68.000,- gereserveerd voor herstel
1983: de plannen zijn rond, Rijk en gemeente (Monumentenzorg) zijn akkoord; wel moet er nog extra geld gezocht
1984: restauratie (f 2,5 miljoen, anderhalf jaar)
1985: 7 december feestelijke opening

TEKST: Maarten Hell

Weinig huise- lijkheid in Gouden Eeuw

Ons beeld van de huishoudens in de 17de en 18de eeuw is grotendeels gebaseerd op de schilderkunst. Genrevoorstellingen van bijvoorbeeld Johannes Vermeer en Pieter de Hooch tonen gezellige, huiselijke interieurs. Volgens historica Sanne Muurling, winnares van de Scriptieprijs Historisch Tijdschrift Holland, is deze 'huiselijke cultus' echter een gecreëerde werkelijkheid. In de Gouden Eeuw werden veel huiselijke tafereel op schilderijen afgebeeld omdat de Nederlandse schilders als ondernemers met dat thema inspeelden op de grote vraag. Muurling onderzoekt in hoeverre het door de schilders geschapen beeld realistisch was, door te kijken naar de woonstijl van de Amsterdamers. Op basis van de indeling van de huizen in boedelinventarissen reconstrueert zij de woon-werksituatie. Was er bijvoorbeeld een werkplaats aan huis of een afzonderlijk kantoor? Ook de aanwezigheid van een voorhuis en van schilderijen en familieportretten aan de wand, alsmede de samenstelling van het gezin werden daarbij betrokken. Zij concludeert dat er geen eenduidige woonstijl bestond. Wat met een moderne term wordt aangeduid als 'kerngezin' was de norm, maar verder wijst er weinig op dat het wonen in Amsterdam zo huiselijk was. Huiselijkheid was een ideaal dat slechts door een enkeling werd waargemaakt. Eveneens op basis van boedelinventarissen constateert Muurling wel een andere aanwijzing voor Hollandse huise-

HET THEE EN KOFFY-GEREEDSCHAP. Luft is een diepe Put.

Pient van Jan Luycken, 1711.
AMSTERDAM MUSEUM

lijkheid: koffie en thee werden al vroeg door allerlei soorten Amsterdamse gezinnen gedronken. Aan het begin van de 18de eeuw bezaten de meeste huishoudens benodigdheden voor consumptie van deze exotische dranken, zoals serviesgoed, koffiemolens en theeketels. Ook in de armetierige gehuurde eenkamerwoning van een slagweduwe stond een 'theerekje' met schotels, drie rode trekpotten, een komfoor, koffiekannen en theeketel. Een weduwnaar in een kelderwoning bleek na zijn overlijden te hebben beschikt over allerlei thee- en koffiebenodigdheden en een uitgebreide collectie Delfts aardewerk. Goedkoop imitatieporselein dat geen teken was van grote welstand. In de eerste drie decennia van de 18de eeuw werd bij de helft van de huishoudens thee goed aangetroffen en nagenoeg bij allemaal koffiegoed. Rond 1750 liggen beide percentages rond de 100% procent, terwijl bij 29,5% wel bedden en matrassen ontbraken. Koffie of thee op bed was er voor hen niet bij.

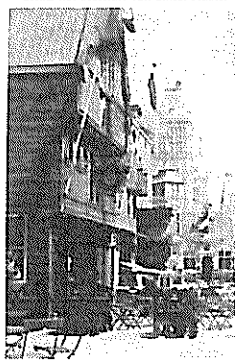
SANNE MUURLING, IDIOLOGISCHE CON-
STRUCTIE OF MATERIELE WERKELIJKHEID?

HOLLANDE HUISELIJKHEID SUSEN
CONCEPT EN TENGHEEM IN DE ZEVEN-
TIENDE EN ACHTENTIENDE EEUW (TEENSCRIF-
TIE VAN AMSTERDAM 2011); EELTJE AUTEUR.
EEN SCHATKAMER IN EUROPA. KOFFIE.
TEXE EN PORSELEIN IN DE HOLLANDE
MATERIELE CULTUUR. HISTORISCH NED.
SCHRIJFT HOLLAND 43 (2011), NR. 2, 112-122

Van bierhuis tot strandhuis

Jarenlang stond er naast hotel Huis ter Duin in Noordwijk aan Zee een curieus bouwwerkje met de naam Oud Holland. Dit zogenaamd 16de-eeuwse houten stadshuis met witte pronkgevel funtioneerde vanaf 1887 als dependance voor de voornamelijk Duitse badgasten. Kort daarvoor was het nog een bierhuis, op de Internationale Tentoonstelling van Voedingsmiddelen op het terrein achter het Rijksmuseum (nu: Museumplein). Kunstschilder Cornelis Springer (1817-1891) ontwierp voor deze gelegenheid een ruitvormig dorpsplein met Oudhollands karakter. De bouw van het marktplein bestond uit kunstig gemaakte decorstukken, ogenschijnlijk van zware baksteen, maar in werkelijkheid van hout en geschilderd linnen. Rijp voor de Efteling, zouden we nu

Links het bierhuis van Emiel Staats.

zeggen. Het hoofdgebouw was ontworpen door architect Abraham Salm en uitgevoerd door twee Amsterdamse aannemers, die ook enkele pandjes op het dorpsplein neerzetten.

Ook de broer en neefjes van ontwerper Springer hielpen mee aan de bebouwing van het plein, waar behalve een bakkerszaak, de cacaowinkel van Blocker, een spuitwaterwinkel, een spekslagerij en de tabakswinkel Pitje Patje Poë enkele bierbierjens stonden. Het bierhuis van kroegbaas Emiel Staats oogde als een mix van het bekende houten huis op het Begijnhof en de gevel van huis Sint Pieter te Middelburg. De tentoonstelling was een overweldigend succes. Op de inheemse spijzen en dranken, kookworkshops en noviteiten op het gebied van voedselbereiding kwam zoveel publiek af, dat er verkeers- en parkeerproblemen ontstonden. Het door Emiel Staats getapte Dortnunder kloosterbier viel in de smaak en werd betaald met een gouden medaille. Na afloop van de tentoonstelling zijn de huisjes geveild. De commercieel handige Duitser Heinrich Tappenbeck zag zijn kans schoon: hij kocht het bierhuis van Emiel Staats en liet het transporteren naar Noordwijk aan Zee. Daar had Tappenbeck juist hotel Huis ter Duin gekocht en dit bierhuis leek hem een prima attractie voor zijn buitenlandse gasten. Die kwamen massaal af op het authentiek ogende houten huisje met prachtig uitzicht op zee en duinen. Het veredelde decorstuk is nog een paar keer verplaatst om ruimte te maken voor villa's op het duinterrein en werd ergens vóór de Tweede Wereldoorlog afgebroken.

MICHEL VAN DAM, WAAR ZOU IETS AL NIET
KAN TERECHTKOMEN, MOEGHEID 4
ARCHITECTUUR 16 (2011), 66-69

We zijn er gaan kijken. Mijn eerste woorden tegen de bewoners waren: "De nieuwe woningen worden twee keer zo klein en twee keer zo duur als nu. Gaan jullie met ons door of niet?" Dat wilden ze, dus konden we aan de slag. Ik zocht naar een oplossing waarin zowel de oorspronkelijke als de nieuwe bewoners zich konden vinden."

De grootste ingreep werd de verplaatsing van het trappenhuis. Andere ingrepen waren de extra schietgaten op zolder – "Dat kostte nog enige moeite, de muren zijn daar 1,10 meter dik" – extra ramen voor meer daglicht en driedubbeld geluidswerend glas. Nieuw waren ook de twee dakterrassen, voor iedereen toegankelijk. De Boer: "Het mooie is dat het gebouw van binnen helemaal symmetrisch is, terwijl de woonvormen verschillend zijn."

Na anderhalf jaar konden de bewoners terugkeren: de feestelijke opening vond plaats op 7 december 1985. Sindsdien bevat de poort een woningwetwoning en zestien HAT-eenheden, waaronder vijf groepswooningen voor twee en een groepswooning voor vier personen. Met de restauratie ging wel de sfeer van het oude pand verloren, vindt IJurrema. De balkenconstructie en de kap zijn nog authentiek, evenals op de begane de grond de steunzuilen voor de overkapping. Maar voor wie er woont, blijven de plek en het uitzicht zonder weerga.

De poort is een bijzondere woonplek. vinden ook Gerdie Jaquet, Annemarie Vollebregt en Guido Egas (bewoners sinds resp. 21, 11 en 7 jaar). "Wij voelen ons verant-

▲ Kunstenaars namen in de jaren vóór de restauratie de poort onder handen. Een van hen was Chico, hier gefotografeerd door Paul Huf in 1973.
PAUL HUF / PHA

Het Haarlemmerplein in 1918 met de poort aan de overzijde.
STADSARCHIEF AMSTERDAM

▲ In de zomer van 1973 werd op het Haarlemmerplein een plantsoen aangelegd. Op het braakliggende terrein traint een meisje een paard van een paardenhandelaar die vlakbij zijn stallen heeft.
KORIN WEINING / HOLLANDE HOOGTE

Het laatste woord is nog niet gesproken

woordelijk voor dit historische gebouw en zijn er echt zuinig op. We hebben zelf bij Ymere aangekaart dat er onderhoud gepleegd moet worden. Die wil het pand grondig gaan renoveren, wat inhoudt dat we er uit moeten en waarschijnlijk niet kunnen terugkeren."

Ymere zou graag de bestemming van het pand gewijzigd zien, maar is daarvoor afhankelijk van het stadsdeel. "Met normaal onderhoud los je de problemen niet op, vandaar de renovatie. Maar het is onmogelijk de Haarlemmerpoort te renoveren tot een woongebouw dat aan alle huidige eisen voldoet. Daarvoor moet je het monumentale karakter aantasten en dat wil

Ymere niet, net zomin als de gemeente en Monumentenzorg dat zouden goedkeuren", zegt woordvoerder André Bakker van Ymere.

Het laatste woord hierover is nog niet gesproken. Weer rommelt het rond de Haarlemmerpoort, zoals dat gedurende haar hele bestaan het geval is geweest. Maar sloopplannen voor dit karakteristieke gebouw zijn gelukkig al lange tijd en voor goed van de baan. ■

D. Schalten is journalist.

*HAT staat voor Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens.